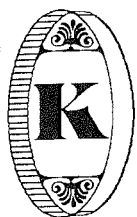

marveč le s takim, ki je blizu izvorniku in ki pomaga podoživljati skrbi, iznajdljivost ter požrtvovalnost prvih graditeljev.

VARSTVO V PRETEKLOSTI

adar želimo predstaviti zgodovino varstva naravne in kulturne dediščine, smo v zadregi, kako daleč seči nazaj, saj je poznala že rimska država predpise, ki so blizu nekaterim načelom urejanja prostora in varstva stavbne dediščine. Vse človeške družbe so oddavna opredeljevale skupine predmetov, stavb in prostorov, ki so jih varovale. Nedotakljiva so bila pokopališča, znamenja in svete podobe, sveta mnoga drevesa, studenci in druge naravne tvorbe.

Seveda pa moramo o organiziranem varstvu v sodobnem smislu govoriti od začetka preteklega stoletja dalje. Že uprava Ilirskih provinc je ukrepala v prid varstva gozdov. Leta 1837 je Avstrija s tem nadaljevala, ko je uvedla kazni za uničevanje dreves ob cestah in poteh, s predpisi pa začela urejati tudi lov in ribolov. 31. decembra 1850 pa je izšla cesarjeva uredba o ustanovitvi Centralne komisije za proučevanje in varstvo stavbnih spomenikov. Komisijo s sedežem na Dunaju so sestavljali predstavniki osrednjih državnih uradov, opirala pa se je na delo društev in, ker je razpolagala tudi z določenimi denarnimi sredstvi, je društva podpirala. Pritegovala je tudi prostovoljne zaupnike - korespondente in konservatorje, da so spremljali dogajanja na deželi. Delovanje te komisije je sodilo ob svojem času v sam vrh ustrezne skrbi za dediščino. Zbornik, ki ga je komisija izdajala, je trajen dokument. Moramo priznati, da v marsičem tudi naša današnja prizadevanja še vedno slone na temeljih delovanja te komisije.

Leta 1861 je dobila Centralna komisija tudi del javnih, upravnih pooblastil. Strokovno pa se je njeno delo začelo deliti na več področij, iz sekcij so pozneje začeli rasti ustrezni instituti. Ljubitelje so med korespondenti in konservatorji začeli nadomeščati ustrezno šolani strokovnjaki. Več pomembnih moč iz gospodarske, kulturne in politične zgodovine naše dežele srečamo med sodelavci, saj beremo imena kot so Dežman, Codelli, Rutar in še mnoga druga. Praktična dela na spomenikih so prevzemali vse bolj specialno šolani obrtniki in umetniki, konservatorji pa so morali komisiji poročati o izboru izvajalca pa tudi o kakovosti opravljenega dela.

Seveda je šla rast varstvene stroke skozi usmeritve, ki so še daleč od sedanjih gledanj. Najizrazitejša odstopanja vidimo v časih spoštovanja čistih slogov. Tako je nekaj posegov prizadelo zlasti baročno cerkveno opravilo. Gotovo pa je ta razvoj v splošni razgledanosti in zavesti koristno razbistril poglede na srednjeveško dediščino.

Prvo zavarovanje naših pragozdskih površin, ki so se v manjšem obsegu ohranile do danes, poznamo iz leta 1888. Tedaj je veleposestnik in lastnik večine kočevskih gozdov K. Auersperg izločil iz gospodarjenja deset ostankov pragozda s skupno površino 305 ha. Leta 1892 je kranjska deželna vlada z okrožnico opozorila lastnike gozdov na varstvo tise, zavarovali pa so tudi prve ogrožene rastlinske vrste (planiko in Blagajev volčin leta 1902).

Še preden so v Parizu leta 1902 podpisali mednarodno konvencijo o varstvu koristnih ptic, so imele že vse slovenske dežele predpise, ki so zagotavljali varstvo ptic. V času, ko so snovali prve narodne parke po Evropi in preden je bil prvi tak park razglašen, je leta 1908 A. Belar predlagal zavarovanje Doline Triglavskih jezer.

Spomeniško varstvo in varstvo kulturne dediščine so z rastjo narodne zavesti in vse glasnejših zahtev po teritorialni avtonomiji v času pred 1. svetovno vojno reformirali s tem, da so nastali deželni uradi za proučevanje in varstvo spomenikov. Kranjska je svojega dobila leta 1913. Že na začetku je to delo prevzel France Stele, ki je ostal stebler varstvene dejavnosti dolga desetletja in je zagotovil enotno rast te stroke. Vzporedno sta se v praktično varstvo s svojim delom opazneje vpisala slikar in restavrator M. Sternen in arhitekt M. Fabiani.

Zanimivo je, da Avstro-Ogrska varstva dediščine nikoli ni uredila s posebnim zakonom, čeprav so bile tu razmere kot drugje po Evropi pred 1. svetovno vojno enako zrele za združitev razdrobljenih prizadevanj v novo, višje organizirano obliko. V novi državi je naravoslovec F. Seidl prek Muzejskega društva sprožil pobudo za ohranitev prirodnih spomenikov, načrt te ohranitve pa je vsebovala leta 1920 slovenski vladi predložena spomenica.

(V njej beremo, da so "skoraj vse kulturne države uvidele potrebo ohranitve prirodnih spomenikov in so v ta namen ustanovile ...

prirodovarstvene parke, kjer uživa vse živalstvo in rastlinstvo popolno varstvo, dalje ustvarile zakone za absolutno varstvo gotovih živali in rastlin, tipičnih za dotične pokrajine ali izpostavljenih uničenju ... "

Spomenica je prav tako pozivala, da je treba po društvih in neposredno poučevati ljudstvo, "da se omeji zatiranje in tudi onih živali in rastlin, ki jih zakon imenoma ne ščiti". Prav jasno nato spomenica razgrne delovni načrt, čigar stopnje se glase:

I. "ustanovijo naj se alpski, sredogorski (gozdni) in barjanski varstveni parki po zgledu enakih parkov v drugih državah.

II. Potom zakona naj se prepove pokončevanje redkih ali za naše kraje tipičnih in znanstveno znamenitih živali in rastlin. Strogo naj se pazi, da se izvršujejo določila lovskega in ribarskega zakona ter zakona o varstvu ptic.

III. Podzemeljske jame z interesantno jamsko favno in floro naj se postavijo pod nadzorstvo; vstop vanje naj se dovoli samo v znanstvene svrhe.

IV. Zainteresirati je najširšo javnost za varstvo prirode nasploh")

Ta dokument se enakovredno uvršča med druge tovrstne sodobne dokumente po Evropi. Spomenica je zaživela zlasti po prizadevanju ing. A. Šivica s tem, da sta bili leta 1922 uzakonjeni uredbi o zavarovanju ogroženih rastlinskih in živalskih vrst in podzemeljskih jam. Drug pomemben dosežek je bila ustanovitev Alpskega varstvenega parka v Dolini Triglavskih jezer leta 1924. Trajanje zavarovanja je bilo omejeno na 20 let in potem v vojnem času ga niso podaljšali. Leta 1928 so z lovskim zakonom zavarovali vse ptice pevke in nekaj vrst vretenčarjev.

Z nastankom nove države po letu 1919 je spomeniški urad razširil svoje delovanje na vso Slovenijo. Podrejen je bil ministrstvu za prosveto. Po letu 1930 je urad postal banski spomeniški referat. Vlada je leta 1921 z odobrenjem ministrstva za Slovenijo izdala naredbo o varstvu umetnin pred izvozom. Leta 1931 je gradbeni zakon za vso državo zavaroval nepremično kulturno dediščino. Strokovna plat spomeniškovarstvenega dela je trdno slonela na srednjeevropskih izkušnjah, ki so bile strnjene v navodila za ravnanje že v stari Avstriji in jih je leta 1921 napisal F. Stele za potrebe mariborskega velikega županstva.

V njih beremo, kot velja še danes, da "1. Ohranjajte vse, dokler nimate od poklicanega strokovnjaka ... izjave o spomeniški vrednosti dotičnega predmeta. Vsak, na videz še tako brezpomemben ali slabo ohranjen predmet, ima namreč lahko važno znanstveno vrednost"...

4. Starinskih predmetov, ki so še v praktični rabi, nikdar ne spreminjamo, ampak jih ohranjujemo, kakršne smo podedovali. Osnovni princip za postopanje z njimi je: konservirati (zavarovati pred razpadom), ne restavrirati.

5. Ne razdirajte starih ansamblov (enotnih notranjih oprem), harmonično uravnovešenih skupin starih predmetov (stavb itd) ter takozvanega miljeja (mestnih trgov, lepih skupin slik, ki jih tvorijo arhitekture in pokrajine itd.)

6. Pri delu, ki se tiče posredno ali neposredno usode starin, postopaj samo po navodilih tozadevnih strokovnjakov in se zavedaj, da vsaka taka zadeva ne zahteva manjše skrbnosti in manj temeljitega študija, kakor vsaka nova naloga.

7. Ne uporabljaj v zvezi s starimi spomeniki nikdar modernega gradiva, ki se absolutno ne sklada z značajem starine, kot npr. eternit ali cement ...

8. V slučajih, kjer se izkaže, da v principu zahtevana konservacija ne zadostuje, je ... dopustna restavracija, katere namen je, da da zadevnemu predmetu tudi v dostojni obliki obnovljeno zunanje lice. Vendar se mora ta obnova gibati vedno v takih mejah, da se ne uničijo ali zabrišejo takozvane dokumentarične vrenote ... Novo, ki se mora pogosto dodati staremu, mora biti v prvem slučaju posnetek uničenega, v drugem pa prikomponirano staremu tako, da ne moti starega in se z njim združi v harmonično celoto".

Ko se je F. Stele posvetil pedagoškemu delu na Univerzi, ga je za težka predvojna in vojna leta nasledil F. Mesesnel, žrtev te vojne. 26. 8. 1939 datira osnutek uredbe o zaščiti kulturnih in prirodnih spomenikov za Dravsko banovino, načrtovana sistemska ureditev varstva vseh vrst dediščine.

Iz odlomka iz Jakčevega dnevnika vidimo, kako so slovenski umetniki in razumniki med vojno s skrbjo in žalostjo spremljali uničevanje kulturnih dobrin, čeprav so velike stavbe, gradovi in cerkve večkrat nudile zatočišče sovražnim enotam in je tudi

stavbo doletel pravični gnev borcev, ki so napadali vojaško postojanko. Dokumenti ohranjeni iz dela Znanstvenega inštituta Narодоosvobodilnega sveta Slovenije kažejo, kako se je ta inštitut že kmalu po svoji ustanovitvi 13. januarja 1944 začel zavzemati za varovanje kulturne dediščine. 27. januarja 1945 pa je SNOS izdal tudi Odlok o zaščiti knjižnic, arhivov, kulturnih in zgodovinskih spomenikov in naravnih znamenitosti. Ta odlok je temelj našemu sistemu.

Za vso Jugoslavijo je bil že poleti 1945 pripravljen temeljni zakon o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti. Strokovna služba, ki je na njegovi osnovi začela delovati, je bil republiški zavod, dedič, ki gradi na dokumentaciji in strokovnih izkušnjah prejšnjega referata.

Zavodu so stali ob strani člani Znanstvenega inštituta in drugi strokovni delavci, njegov delokrog se je začel tematsko opazno širiti, prva skrb pa je bila ugotoviti stanje na dediščini in zakrpati najbolj zevajoče rane, da bi obnovili spomenike, ki smo jih zgubili v vojni vihri.

Poudariti moramo, da je imela tudi zvezna zakonodaja svoj začetek na osvobojenem ozemlju v vojnem času: 6. 3. 1945 je izšel odlok o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin. Z rastjo obsega strokovnih nalog in strokovnih organizacij so prišle tudi pravne spremembe: muzeje so začeli urejati posebej. Do leta 1974 je področje še urejala tudi temeljna zvezna zakonodaja, z novo ustavno ureditvijo in v tem okviru tudi z novo ustavo SR Slovenije pa je to področje postalo skupno s kulturnim življenjem izključno pristojnost republike.

Leta 1970 je SR Slovenija dobila prvi zakon o varstvu narave. Ta in leta 1965 obnovljeni zakon o varstvu kulturnih spomenikov sta z letom 1980 prešla v sedanjo pravno ureditev.

Zgodovina varstva naravne in kulturne dediščine od leta 1945 do danes je s svojimi dosežki in uspehi tako vgrajena v naš sedanji trenutek, da bi ji bili s kratkim pregledom težko pravični. Za pregled imamo na voljo dvoje posebnih revij. Poleg dejstva, da se je strokovna služba jasneje izoblikovala in začela združevati mnoge strokovnjake različnih osnovnih usmeritev, je verjetno najbolj pomembno, da interes varstva naravne in kulturne dediščine sega tudi na področje, kjer je bil pred leti še povsem neznan. Pomembno pa je tudi, da se je strokovno delo z

ustanovitvijo regionalnih in občinskih zavodov po letu 1957 (1957 Ljubljana, 1959 Maribor, 1961 Celje, Kranj in Gorica, 1980 Novo mesto, 1969 Piran) približalo središčem odločanja v občinah.

NARAVNA DEDIŠČINA

aravna dediščina je torej tisti del narave, oziroma naravnega okolja, v katerem živimo in se gibljemo, ki smo ga posebej izbrali zaradi njegove izjemnosti, tipičnosti, mnogovrstnosti pojavov ali pa ima pomembno ekološko in kulturno vsebino.

Naravno okolje preprosto delimo v neživo in živo naravo; v svet kamnin, raznih usedlin in njihovih oblik, vode in njenih pojavnih oblik na površju zemlje, pa tudi pod njo, ter v svet živih organizmov, rastlin in živali, ki je usodno odvisen od prvega. V milijardah letih zemeljske zgodovine je živi svet bival le ob ugodnih naravnih pogojih in danostih in tudi danes, čeprav je človek precej spremenil površje svojega planeta, ni dosti drugače. Življenje je bilo vedno odvisno od: osvetljenosti (toplote) sonca, vlažnosti (vodnatosti). To pa so spet odredjali makro in mikro dejavniki na celotnem planetu, na primer oddaljenost od ekvatorja, razporejenost gora in dolin, nadmorska višina. Značilno za rastline, kot za vsa živa bitja sploh, je izredna sposobnost prilagajanja naravnim danostim, zato tudi taka njihova pestrost in različnost.

Malo manj odvisne od naravnih danosti so živali, saj so poselile ves planet. Bolj gibljive so in bolj iznajdljive, zmožne so si pripraviti zaloge hrane in posebna bivališča za preživetje. Pri živalih spoznamo še večjo pestrost in prilagodljivost. Rastline se preživljajo v veliki večini s fotosintezo in so torej popolnoma odvisne od sončne svetlobe; to pač ne velja za živali, ki se preživljajo z rastlinami, z živalskimi vrstami in z odpadki enih in drugih. Različne vrste so se navezale na posebne življenjske prostore in si v milijonih letih vzpostavile posebno ekološko ravnotežje z včasih izredno zapletenimi prehranjevalnimi verigami in medsebojnimi odnosi. Prav zaradi tega je danes živalski svet najbolj ranljiv in ogrožen, saj človek s svojo sodobno urbanizacijo, industrijsko in kmetijsko proizvodnjo ruši prastaro naravno ravnovesje.